

EUROOPA KOLLEDŽI LOENGUD
VIHIK NR. 13

Mait Talts

EUROOPA LIIDU TEEMALISE DEBATI
ARENG JA PROBLEEMID
EESTI AJAKIRJANDUSES

TARTU 2002

Vastutav toimetaja
Liina Kulu

Keeletoimetaja
Eve Kask

Kaane kujundanud
Ain Sakk

Käesoleva brošüüri ilmumist rahastatakse
TEMPUS PHARE projekti raames

© TÜ Euroopa Kolledž, 2002
ISBN 9985-4-0265-0
Tartu Ülikooli Kirjastus
Tiigi 78, Tartu 50410

SAATEKS

Eesti valmisolek Euroopa Liiduga ühinemiseks seisneb nii seadusandlus- ja haldussuutlikkuses kui ka majandusliku lõhe vähendamises võrreldes Euroopa arenenud riikidega. Samas on Eesti liitumisel Euroopa Liiduga äärmiselt oluline osa ka inimeste valmisolekul teadliku valiku tegemiseks, tuginedes mitmekülgsel informatsioonil ühinemise või mitteühinemise tagajärgede kohta. Seetõttu vajab ühiskond laialdast arutelu teemal, millised tulemused kaasnevad liitumise või mitteliitumisega nii Eesti jaoks tervikuna kui ka üksikute regioonide, konkreetsete valdkondade või teatud elanikkonnakihtide lõikes. Just sellise arutelu algatamine ja edendamine on olnud eurointegratsioonialase rahvakoolituse põhieesmärk.

Avatud Hariduse Liit (AHL) ja Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž alustasid eurokoolituse projektiga 1998. a. sügisel. Täna on juba viie õppesemestri vältel tegeldud eurokoolitusprojekti peamise eesmärgiga – tõsta Euroopa Liidu alast huvitatust ja informeeritust ning anda ülevaade Eesti ühinemisega seotud probleemidest. Informatsiooni on levitatud regionaalsel tasandil ning eurokoolitusse on kaasatud kohalikkust nii AHL-i koolitusvõrgustiku kui ka maakondlike Euroopa Liidu infopunktide kaudu.

Eurokoolitusprojekti osalevad lektorid ja õppuste läbiviijad on vastava ettevalmistuse saanud TÜ üliõpilased ja magistrandid ning eurointegratsiooni maakondlikud teabekorraldajad. Iga lektorina esinev üliõpilane või magistrant on läbinud Euroopa Kolledži korraldatud 20-tunnise eurokoolitusprogrammi, mille raames on õppurid saanud teavet nii Euroopa Liidu eri valdkondade kui ka Eesti olude kohta Euroopa Liiduga integreerumise kontekstis. Lisaks sellele on tudengitele õpetatud avaliku esinemise ja täiskasvanute koolituse põhitõdesid.

Rahvakoolituse kuulajate ringi ning eurodebattide organiseerimine ja õppuste korraldamine kohapeal on olnud AHL-i piirkondlike keskuste ülesanne.

Avatud Hariduse Liidu ja TÜ Euroopa Kolledži koostöös avanes samuti võimalus publitseerida loenguid, mis põhinevad valdavalt TÜ Euroopa Kolledži eurokoolitusprogrammide ja Euroopa Liidu temaatikat käsitlevate konverentside materjalidel. Käesolev vihik on Euroopa Kolledži loengute sarjas ilmuvatest brošüüridest kaheteistkümmes. Loengute avaldamise eesmärgiks on suurendada avalikkuse informeeritust Euroopa Liidust ja saavutada asjakohases arutelus uus kvaliteet, mis tugineb argumenteeritud ja akadeemiliselt põhjendatud seisukohtadel. Brošüüridesse on üritatud koondada uuemat informatsiooni, mis annab kasutajale senisest täpsema ettekujutuse Euroopa Liidu poliitikast ja te-

gevusest, lähtudes Eesti perspektiividest. Seega ei ole tegemist pelgalt õppematerjaliga, vaid õppekirjandus toetub teaduslikule lähenemisele.

Head lugemist soovides

Peeter Vihalemm, AHL-i juhatuse esimees

Raul Eamets, TÜ Euroopa Kolledži asedirektor

SISSEJUHATUS

Eesti Euroopa Liiduga (edaspidi kasutatud ka EL) ühinemise eelse eurodebati senine ajalugu on liialt lühike selleks, et teha kaugeleulatuvaid järeldusi. Nii mõnedki olulised poliitilised sündmused, mis seonduvad Eesti võimaliku liitumisega, seisavad alles ees ning ka möödunu suhtes pole veel välja kujunenud piisavat ajaloolist distantssi. Sellest hoolimata võimaldab eurodebati senine arengulugu teha juba praegu mõningaid kokkuvõtteid, mis peaksid aitama paremini mõista asjade praegust seisust ning debatiga seotud probleemide olemust ja nende tekkepõhjust. Pilk ajakirjanduses seni avaldatud diskussioonile võimaldab teha tulevikuprognose ning parimal juhul ka genereerida uusi ideid selles osas, kuidas tõsta debati senist taset ning leida pikemas perspektiivis lahendus erinevatele probleemidele.

Käesolev brošüür analüüsibki Eesti ajakirjandusliku eurodebati arengut kümne aasta vältel ajavahemikul 1991–2001 ning teeb üldistusi, toetudes seejuures mitme varasema uuringu tulemustele. 1997. aastal viis Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi Eurouuringute Keskus siinkirjutaja osavõtul läbi esimese tolleaegse Eesti ajakirjanduse eurodiskursust puudutava süstemaatilise uuringu, mis hõlmas tähtsamaid eesti- ja venekeelseid trükiväljaandeid (vt. Talts, Kirch 1998). Uuringu eesmärgiks oli välja selgitada, millised on Eesti ajakirjanduses toimuva diskussiooni peamised põhimõttelised väited ning nende “tõestamiseks” kasutusele võetud argumentatsioon. Kaks ja pool aastat hiljem, 2000. aastal, järgnes tookordsele uuringule ajakirjanike eurokoolituse TEMPUS PHARE seminari raames kordusuuringuna toimunud ajakirjanduse analüüs, mis valmis Eurouuringute Instituudi egiidi all ja mille eesmärk oli kaardistada vahepeal asetleidnud muutusi Euroopa Liitu puudutavas ajakirjanduslikus debatis (Talts 2000). Lisaks eelmainitule toetub käesolev brošüür samuti TEMPUS PHARE programmi raames valminud tegevajakirjanike esseedele, millele on lisandunud 2001. aasta sügisel ajakirjanikelt ja eurospezialistidelt kogutud eksperthinnangute analüüsimisel saadud tulemused. Sel moel on olemas arvamus rohkem kui 50 inimeselt, kes on lähemalt seotud Euroopa Liidu alase teavitamise ja/või ajakirjandusega. Arvamuste põhjal peaks olema võimalik teha mõningaid üldistusi viimase kümne aasta jooksul toimunud arengutest.

Siinkohal kasutab autor võimalust avaldada tänu kõigile ajakirjanikele ja spetsialistidele, kelle eksperthinnangutele ja arvamusalaldustele käesolev uurimus tugineb. Eriline tänu kuulub Merike Leesile, Mare Haabile, Lilija Sokolinskajale, Mart Raudsaarele, Keit Kasemetsale, Priit Pulleritsule, Hannes Rummile, Paavo Palgile, Gert Antsule, Aivar Hundimäele, Ivar Raigile, Mart Ummelasele, Kaarel Tarandile, Harri Tiidole ja Aivar Roobile. Lisaks neile kuulub

autori eriline tänu Erkki Bahhovskile, Aksel Kirchile ja Peeter Vihalemmale väärtuslike märkuste eest käsikirja ette valmistamisel.

ÜLEVAADE EUROOPA LIIDU TEEMALISEST DEBATIST EESTI AJAKIRJANDUSES

Eesti eurodebatil ja sellega seotud küsimustel on oma aja- ja arengulugu. Seetõttu tuleks selleks, et paremini mõista Eesti eurodebati hetkeolukorda, alustada lühiülevaatega selle arengust — mil viisil on kajastatud Euroopa Liiduga seonduvat ajakirjanduses ja kuidas on kulgenud Eesti kohalik eurodebatt. Mõnede arvamuste kohaselt pole Eestis tõsiseltvõetav eurodebatt tänaseks veel käivitunudki, samas on ajakirjandus juba kümnekond aastat kord elavamalt, kord mõnevõrra vaoshoitumalt puudutanud Eesti EL-iga liitumise teemat ja sellega kaasnevaid võimalikke tagajärgi. Seega, isegi siis, kui lähtume eelmainitud väitest, et tõsine debatt algab alles siis, kui määratakse kindlaks liitumisreferendumi kuupäev ning algavad ametlikud poolt- ja vastukampaaniad, saab rääkida vähemalt eurodebati pikast ja huvitavast eelloost.

Loomulikult on mistahes periodiseeringud subjektiivsed ja tinglikud. Selles suhtes pole erandiks ka käesolevas brošüüris kasutatud ajaline liigendus. Samas peaks säärane periodiseering olema sisuliselt õigustatud ning aitama juhtida tähelepanu mõnele olulisele eripärale Eesti eurodebati arengus. Eesti kohaliku eurodebati senise ajaloo võiks jagada kolmeks perioodiks: varajaseks, sellele järgnenud diskussiooni käivitumise (ehk eel-lobby) perioodiks ning praegu veel kestvaks diskussiooni evolutsioonilise arengu perioodiks. Loodetavasti on juba kõige lähemas tulevikus algamas debati seni viimasest arengujärgust kvalitatiivselt erinev faas, mis on otseselt seotud Eestis liitumisküsimuses peetava referendumiga. See faas peaks algama referendumiga konkreetse kuupäeva välja kuulutamise ning riigi poolt toetatavate ametlike poolt- ja vastukampaaniate algusega.

Käesolevas brošüüris on vaadeldava perioodi lõpuks 2001. aasta lõpp, mis on arusaadavalt paratamatu, kuigi sisuliselt ehk isegi põhjendamatu. Tegelikult seisavad just 2002. aastal ees väga olulised muutused nii Eestis (rahvahääletuse aja kindlaksmääramine ning kampaaniate algus), Eesti ja Euroopa Liidu suhtes (mis seotud läbirääkimiste jõudmisega kõige komplitseeritumate küsimuste juurde) kui ka sellest tulenevalt Eesti liitumise eelses eurodebatis.

Varajane periood (eurodebati eellugu) 1991-1995

Tegemist on ajajärguga, mis hõlmab perioodi iseseisvuse taastamisest kuni seleni, mil Eesti esitas novembris 1995 Euroopa Liiduga ühinemiseks liitumisavalduse. Arusaadavalt kerkis küsimus Eesti välispoliitilistest valikutest päevakorda juba vahetult pärast iseseisvuse taastamist, 1991. aasta sügisel. Eesti Euroopa Liidule lähenemise teemat oli ajakirjanduses käsitletud juba varemgi,

isegi enne iseseisvuse lõplikku taastamist (vt. Nutt 2001). 1991. aasta sügisel ilmusid ajakirjanduses esimesed esialgu veel üsna ettevaatlikud seisukohavõtted, milles väljendati mõtet, et üheks kõige reaalsemaks välispoliitiliseks alternatiiviks Eesti riigi jaoks võiks kujuneda liitumine Euroopa Liiduga (tollal veel Euroopa Ühendusega)¹. Järgneva paari aasta jooksul tihenesid poliitilised kontaktid Eesti valitsuse ja Euroopa Liidu institutsioonide vahel ning valitsus kuulutas liitumise Euroopa Liidu ja NATO-ga Eesti kõige olulisemateks välispoliitilisteks prioriteetideks. Ajakirjandus püüdis mõistagi neid arenguid jälgida ning selekteerida Euroopa Liiduga seotud massiivsest infovoost välja Eesti suhtes kõige olulisema.

Samas jäi Euroopa Liiduga seotu käsitlemine ajakirjanduses tol perioodil valdavalt informatiivsele (s.t. informatsiooni vahendamise) tasandile. Euroopa Liidu temaatikat käsitleti valdavalt välisuudiste rubriigis ning üksikud kommentaarid olid peaaegu eranditult tõlked. Tollele perioodile üks iseloomulikumaid ilminguid oli see, et mõningate väljaannete juures hakkasid regulaarselt ilmnema Euroopa Liidu teemalised puhtinformatiivsed vahelehed (näiteks “Euroopa Liit – meie naaber” toleaegses Postimehes). Maakonnalehtedesse on selline teavitustegevus jõudnud reeglina alles hilisemal perioodil. Omapoolseid hinnanguid ja süvaanalüüsi Eesti võimaliku liitumise perspektiividele ei püüdnud ajakirjandus tookord esialgu üldse anda. Olukorras, kus liitumise küsimus polnud veel ühemõtteliselt püstitatud ning alles kujunemisejärgus Eesti sisepoliitiline maastik ning kiired sotsiaalmajanduslikud muutused pakkusid iseenesest palju enam huvitavat ja analüüsimisväärset materjali, oli see ka mõistetav.

Esialgset faasi Euroopa Liidu ajakirjandusliku kajastamise ning tollal veel algusjärgus oleva eurodebati ajaloos on käsitlenud Mart Raudsaar, toetudes seejuures küll ainult ühe, kuid juba tol perioodil Euroopa Liidu temaatika seisukohalt juhtiva väljaande Postimehe artiklite analüüsile (vt. Raudsaar 1995). Postimehe tollast diskurssi kommenteerides jõudis Mart Raudsaar järeldusteni, et tolle perioodi Euroopa Liidu alast ajakirjanduslikku diskussiooni iseloomustas eelkõige selle krooniline mahajäämus poliitiliste sündmuste arengust ning küsimus Eesti võimalikust liitumisest ei olnud toleks ajaks veel jõudnud kujuneda avaliku diskussiooni objektiks. See oli ka igati mõistetav, sest iseseisvuse taastamisest oli möödunud sedavõrd vähe aega ning Eesti ühiskonna ees seisis terve hulk tol perioodil palju olulisemaid muutusi.

Diskussiooni käivitumise periood (1995–1997)

Teist faasi eurodebati arenguloos võiks nimetada ka diskussiooni käivitumise ehk poliitiliste kontaktide tihenemise seisukohalt ka eel-lobby perioodiks. See

¹ Üheks esimestest, kui mitte päris esimeseks kirjutiseks, mis tõstatab otsesõnu selle küsimuse, tuleb pidada Andres Mäe artiklit “Balti riigid Euroopasse?”, mis ilmus Päevalehes 22. oktoobril 1991.

oli ajajärk, mis jäi assotsiatsioonilepingu sõlmimise ning Eesti ja Euroopa Liidu vaheliste läbirääkimiste alguse (1998. aasta algul) vahele. 1997. aasta juulis võttis tollane Euroopa Komisjon vastu otsuse soovitada Eestit esimeste riikide seas ühinemisläbirääkimistele ning sama aasta detsembris otsustati Euroopa Ülemkogu Luksemburgi tippkohtumine kutsuda Eesti esimeste seas sisulistele liitumisläbirääkimistele. Seega muutus just siis Euroopa Liiduga ühinemine Eesti välispoliitika reaalseks tegevussuunaks. Algas ka Eesti õigussüsteemi lähendamine Euroopa Liidus kehtivatele õigusnormidele ning tänu vabakaubandus- ja assotsiatsioonilepingu sõlmimisele tihenes samuti Eesti kaubavaheus Euroopa Liidu liikmesriikidega.

Just sel perioodil (vahetult enne Euroopa Komisjoni otsust ja Luksemburgi tippkohtumist) hakkas Eestis välja kujunema esialgne diskussioon liitumise põhjustest ja sellega kaasnevatest võimalikest tagajärgedest. Ajakirjanduses hakkasid ilmuma poliitikute ja majandusteadlaste esimesed kirjutised, kus analüüsiti tagajärgi, mida Eesti liitumine EL-iga eeldatavasti kaasa võiks tuua². Esile kerkis ka euroskeptikute “esimene laine”, kelle näol oli valdavalt tegemist intellektuaalidega, kes püüdsid olla kriitilised Eesti üldisema arengu suhtes (näiteks Jaan Kaplinski). Kuna Eesti liitumise perspektiiv oli mõneti ootamatult muutunud lähituleviku realiteediks, hakkasid nii poliitikud kui ka ajakirjanikud esialgu suhteliselt ettevaatlikult välja tooma omapoolseid nägemusi selles, millised võiksid olla Eesti võimaliku liitumise eelised ja varjuküljed (Talts, Kirch 1998).

Tegelikult iseloomustas ka seda perioodi teatav mahajäämus reaalse integratsiooniga seotud poliitiliste sündmuste arengust Teiseks olulisemaks, ja mõnes mõttes teravamakski probleemiks kujunes Euroopa Liitu ja Eesti liitumise perspektiive puudutava informatsiooni nappus, mis tõi kaasa rohkeid spekulatsioone. Sageli toetuti argumentatsioonis lihtsustatud stereotüüpsetele arusaamadele ning opereeriti emotsionaalselt mõjuvate argumentidega. Ka konstruktiivsema poole pealt oli Eesti tollane eurodebatt jõudnud pigem küsimuste formuleerimise faasi ning konkreetsete vastuste leidmine paljudele küsimustele pidi seisma suurelt osalt alles ees. Samal ajal läbi viidud fookusgruupiintervjuu ajakirjanike seas näitas, et ajakirjanikud olid sellistest probleemidest teadlikud (Kirch *et al* 1998, lk. 124–126). Teine oluline tegur, mis piiras tol ajal infovahendamist, oli tehniliste vahendite (eelkõige internetiühendusega arvutite) nappus toleaegsete päevalehtede ja teiste meediaväljaannete toimetustes.

Siiski laieneb just sel perioodil eurodebati füüsiline haare. Euroopa Liidu ja Eesti võimaliku liitumisega seotud küsimused jõuavad järjest sagedamini maakonnalehtedesse ning elektroonilisse meediasse. Raadios ja televisioonis alus-

² Esimeseks seesuguseks “programm dokumendiks” oli ajalehes Eesti Sõnumid 8. ja 9. novembril 1994. a. ilmunud Eesti valitsuse poolt moodustatud töörühma koostatud ülevaade “Eesti tee Euroopa Liitu: Lähteteesid Eesti võimaliku ühinemise kohta Euroopa Liiduga”.

tatakse temaatiliste vestlussaadetega ning poleemiliste debattidega Euroopa Liidu pooldajate ning vastaste vahel. Perioodi lõpupoole, aastatel 1997–1998 kujunes oluliseks ideede ja arvamuste foorumiks Internet. Sel ajal pandi üles ka enamik Eesti serverites asuvaid Euroopa Liidu teemalisi internetilehekülgi ning oma tegevust alustasid esimesed interaktiivsed diskussioonifoorumid (näiteks praeguseks tegevuse lõpetanud <http://www.euro.ee>).

Samas kujunesid just sel perioodil välja olulisemad põhimõttelised arusaamad liitumise eeldatavatest positiivsetest ja negatiivsetest tagajärgedest, mis on suurt osalt kasutusel siiani. Loomulikult olid need arusaamad erinevalt aktsentueeritud ning nende “tõestamiseks” kasutati erinevat argumentatsiooni sõltuvalt sellest, kas tegemist oli liitumise pooldaja või vastasega. Olulisemad positiivsed ootused, millel põhinesid Euroopa Liidu pooldajate tollaegsed argumentid, olid alljärgnevad (Talts, Kirch 1998):

- 1) tagatakse Eesti edasine majanduskasv (tänu eelkõige uute turgude avanemisele ja välisinvesteeringute kogumahu suurenemisele);
- 2) tugevneb kaudselt sõjaline ja välispoliitiline julgeolek;
- 3) Euroopa Liidu sotsiaal- ja regionaalpoliitiline praktika laieneb Eestile;
- 4) üldine liikumisvabadus ja võimalus leida tööd teistes Euroopa Liidu maa-des;
- 5) paranevad nii mittekodanike olukord kui eestlaste ja venelaste vahelised suhted;
- 6) paraneb Eesti välispoliitiline positsioon, Eesti-Vene suhted jõuavad kvalitatiiivselt uuele tasandile;
- 7) lõpule jõuab Eesti “taasühinemine” ajaloolise Euroopa kultuuriruumiga.

Negatiivse poole pealt püüdsid Euroopa Liidu suhtes skeptiliselt meelestatud intellektuaalid, aga ka mõned spetsialistid hoiatada järgmiste negatiivsete tagajärgede eest:

- 1) väheneb Eesti riiklik suveräänsus ja õigus ise otsustada;
- 2) kasvab bürokraatia võim ning paratamatult aeglustub otsusetegemise mehhanism;
- 3) kaasnevad negatiivsed majanduslikud efektid, nagu hinnataseme ja maksumuutuse kasv ning tööpuuduse süvenemine ning Eesti majanduse võimlusi ületava sotsiaalpoliitika pealesunnitud kasutuselevõtt;
- 4) oluliselt võib kahjustuda Eesti kultuuriline identiteet;
- 5) kaasnevad ebasoodsad demograafilised arengud (immigratsioon teistest, eelkõige uutest Euroopa Liidu liikmesriikidest, aga ka “ajude väljavool”);
- 6) oht Eesti põllumajandusele.

Paljudel juhtudel pidid ka Euroopa Liidu pooldajad möönma euroskeptikute mõningate hirmude põhjendatust, ehkki esilekerkivaid probleeme ei nähtud sedavõrd drastilistena ning neid peeti integratsiooniprotsessi loomulikuks “hinnaks”. Ka mõned tol perioodil aktiivselt liitumise suhtes skeptilist arvamust avaldanud intellektuaalidest (näiteks Jaan Kaplinski ja Tõnu Õnnepalu) ei kuulunud tegelikult liitumiste tulihingeliste vastaste hulka. Pigem oli nende näol

tegemist nn. mõõdukate euroskeptikutega, kelle arvates põhjustab Eesti liitumine küll probleeme, kuid on pikemas perspektiivis ilmselt möödapääsmatu.

Vaatlusalusesse perioodi langeb ka tollase valitsuse üks suhteliselt ettevaatlik katse alustada n.-ö. ametliku europropagandaga — loodi euroministri ametikoht ning tollase valitsuse mõned ministrid (eelkõige välisminister Toomas Hendrik Ilvese) võtsid Eesti ajakirjanduses sageli sõna (esialgu siiski suhteliselt üldsõnaliselt). Seejuures levitati ajakirjandusest sel perioodil isegi teade sellest, et tollane Mart Siimanni valitsus kavatses hakata ostma leheruumi ja eetriaega EL-i alaste kirjutiste ja saadete jaoks³. Sellest kavatsusest siiski loobuti üsna pea kui enneaegsest ettevõtmisest, mis oleks võinud pigem süvendada rahva võõrandumist eurotemaatikast. Hilisemad arengud on näidanud, et selline kartus oli põhjendatud.

Üks selle perioodi eurodebatile iseloomulikke (ja tänaseks juba unustatud) aspekte oli diskussioon selle üle, kuidas luua Eesti võimalikuks ühinemiseks vajalikke vältimatuid eeldusi (vastavus nn. Kopenhaageni kriteeriumitele). Sellega seoses pidi Eesti muuhulgas kaotama ka surmanuhtluse ja leidma kompromissi piiriküsimustes Venemaaga. Märkimisväärsed pinged tekkisid just esimese nõude osas. Sellest küsimusest tagantjärele kirjutanud Kristiina Ojuland on mõneti õigustatult märkinud, et surmanuhtlust keelava konventsiooni ratifitseerimisega pidid Eesti Riigikogu liikmed tõepoolest üles näitama teatavat poliitilist julgust (Ojuland 1998). Lisaks sellele kardeti tol ajal mõneti õigustatult, et Eesti võib ka teistel (s.t. mitteobjektiivsetel) põhjustel jääda välja Euroopa Liidu laienemise esimesest ringist. Siiski oli see pigem poliitikute kui laiema avalikkuse poolt tunnetatud probleem.

Hilisem periood on toonud üsna vähe põhimõttelisi korrekture Eesti europooldajate ja -vastaste “põhiarsenali”. Uued on eelkõige rõhuasetused, kuid ka peamiste väidete tõestamiseks kasutatav argumentatsioon, mis on muutunud märksa konkreetsemaks, opereerides isegi konkreetsete summadega. Tahaplaanile on nihkunud abstraktsed ja puhtalt emotsionaalsetel teguritel põhinevad argumentid, mis ei toimi praeguses märksa pragmaatilisema suunitlusega ühiskonnas. Siiski on vahepealse aja jooksul toimunud mõned põhimõttelised laadi muutused. Näiteks on veel aastatel 1996–1997 euroskeptikute poolt sageli kasutatud tööpuuduse argument tänaseks täielikult ära langenud, kuna Eestis on tööpuudus vahepeal kasvanud oluliselt üle Euroopa Liidu keskmise taseme.

Loomulikult on näiteks põllumajandus endiselt Euroopa Liidu üks keerulisemaid valdkondi, kuid praeguseks on mõistetud, et Eesti eurodebatis avaldunud algaegade hirmud, mis seonduvad Eesti ühinemisega Euroopa Liidu ühise põllumajanduspoliitika ja sellega seoses ka sanitaar- ja veterinaarkontrolliga, olid tublisti üle hinnatud. Vahepeal on tagasihoidlikul määral kasutusele võetud

³ Valitsus hakkab ajakirjanduses Euroopa Liitu reklaamima. Eesti Päevalehes, 31. mail 1997.

Eesti enda põllumajandustoetused ning algusperioodi probleemide lahendamise järel on Eestisse jõudnud ka esimesed Euroopa Liidu SAPARD-i programmi toetused. Sellest hoolimata tekitab praegune liitumiseelne aeg Eesti põllumees-tele jätkuvalt probleeme, mistõttu vähemalt osa maaelanikkonnast on ja jääb mõneks ajaks euroskeptikute “sihtauditooriumiks”.

Mingil määral pärssisid tol perioodil eurodebati arengut ka juhtivate poliitikute seisukohad, mille kohaselt arvati, et Eesti ühinemisele Euroopa Liiduga puudub igasugune kasvõi teoreetilinegi alternatiiv ning need, kes on ühinemise vastu, on ühtlasi ka Eesti iseseisvuse vastased. Mida reaalsemaks muutus aga Eesti liitumise perspektiiv ning mida rohkem sellega seotud asjaoludest avalikult räägiti, seda selgemaks said laiemale auditooriumile ka liitumisega seotud probleemid ning seda skeptilisemaks muutus Eesti avalik arvamus (Kirch, Kirch 2001, lk. 137–138). Samal ajal hakkasid tavakodanikud järjest selgemini tunnetama reaalselt lõhet oma infovajaduste ja seniste teadmiste vahel (Saar 1999, lk. 55).

Eurodebati evolutsioonilise arengu periood (1998–2001)

Eesti ja Euroopa Liidu vaheliste suhete praeguse perioodi alguseks võib lugeda 1998. aasta kevadet, mil algasid liitumisläbirääkimised. See kujutab endast tegelikult ettevalmistust Eesti reaalseks liitumiseks. Liitumisläbirääkimistel lähendatakse kummagi poole positsioone ning lepatakse kokku reaalsetes tähtaegades, millal võetakse Euroopa Liidu seadusandlus lõplikult üle ning otsitakse mõistlikke kompromisse erimeelsuste korral. Eestis 1999. aasta kevadel võimule tulnud valitsuse moodustanud erakondade koalitsioonileppes on valitsus võtnud ühepoolset kohustuse tagada Eesti reaalne valmisolek liitumiseks 2003. aasta alguseks, kuid viimaste arengute valguses näib see tähtaeg olevat küllaltki karm. Nii või teisiti peaksid liitumisläbirääkimised lõppema liitumislepingu allakirjutamisega, millele peaks järgnema selle õiguslik ratifitseerimine nii Eesti kui ka Euroopa institutsioonide poolt ning lepingu legitimeerimine liitumisreferendumil. Esialgu valitseb Eesti poliitiliste jõudude vahel siiski üksmeel üksnes referendumil vajalikkuse küsimustes, selle konkreetne toimumis-aeg on praegu veel diskussiooni objekt.

Eesti kohalikus eurodebatis viimastel aastatel aset leidnud muutused on olnud pigem evolutsioonilist laadi, s.t. tegemist on olnud seniste arengute süvenemisega, mitte diskussiooni viimisega uuele, kvalitatiivsele tasandile. Nagu juba mainitud, on eurodebatt muutunud praktilisemaks ja konkreetsemaks ning pragmaatilised argumendid on hakanud järk-järgult asendama puhtemotsionaalseid seisukohavõtte. Diskussiooni varasematele faasidele iseloomulik küsimus alternatiividest Euroopa Liiduga ühinemisele on taandunud samuti aegajalt tahaplaanile. Argiteadvus ei seo Euroopa Liitu astumist enam üheselt “Euroopasse kuulumisega” ning ka nn. integratsioon idaga (ehk Venemaa poliiti-

lise ja majandusliku mõju tugevnemine) on vähemalt avalikus debatis jäänud tahaplaanile. Samas on see küsimus, mis võib taas aktualiseeruda juba lähitulevikus.

Ka eurodebati algaegadel sageli kasutatud julgeoleku- ja kaitsepoliitilised argumendid (eelkõige väide, et Euroopa Liidu liikmestaatus peaks kaudselt suurendama Eesti julgeolekut ning muutma põhimõtteliselt ka suhteid Venemaaga) on kaotanud oma esialgse tähenduse, eriti seoses NATO-ga liitumise perspektiivi muutumisega endisest märksa reaalsemaks. Seevastu majanduslikku laadi julgeolekutegureid, mis on seotud eelkõige investeeringute stabiilsuse ja sotsiaalset laadi kindlustundega (*soft security*), on Eesti ühiskond endale teadvustama hakanud alles viimasel ajal. Tänapäeva julgeolekuteoreetikud ei näegi enam väga selget ja ühemõttelist vahet kaudse (*soft*) ja otsese julgeoleku (*hard security*) vahel.

Kuigi hirm kaotada suveräänsust ja kultuurilist iseolemist on praeguseks hetkeks minetanud oma senise akuutsuse, pole see siiski kaotanud oma tähtsust euroskeptikute “põhiarsenalis”. Enamgi veel, võib prognoosida, et lähiaegadel muutuvad need põhimõttelised küsimused taas aktuaalseks. Esimesed märgid sellest ilmnevad juba praegu, eriti seoses küsimusega eesti keele positsioonist ja staatusest. Mida lähemale jõuab Eesti reaalne liitumine EL-iga, seda selgemalt peaksid taas esile kerkima Eesti identiteeti puudutavad põhimõttelised küsimused, teiste seas ka keele ja kultuuriga seotu, mis praegu on jäänud konkreetsema, majanduslikku laadi argumentatsiooni varju.

Samal ajal on suurenenud ka Euroopa Liidu alase puhtmajandusliku diskussiooni diferentseeritus ning siirdumine n.-ö. makrotasandilt (riiklike ja majandusharude huvide pinnalt) mikrotasandile (konkreetsete sotsiaalsete gruppide ja üksikisikute huvide juurde). Samas on majanduslikud huvigrupid olnud oma huvide kaitsmisel suhteliselt passiivsed. Erandiks võib pidada üksnes Eesti ja Euroopa Liidu liikmesmaade vahel kurseerivate laevade *tax free*-kaubanduse taga seisvaid jõude, kes on kaitsnud Eesti ajakirjanduses üsna kiivalt oma huve. Seejuures on nad teinud seda ka suhteliselt argumenteeritult, arvestades samuti Eesti huvidega laiemalt. Praeguseks on eurodebatiga liitunud samuti mõned mittepoliitikud, näiteks ettevõtjad, kes esindavad enamasti siiski oma kitsast ja isiklikku vaatenurka. Neid huvitab eelkõige küsimus, miks on Eesti liitumine just nende tegevusvaldkonnale kasulik või kahjulik. Kuigi selline lähenemine võib tunduda veidi piiratud, peaks see ikkagi täiendama arvamusalalduste “mosaiiki” ning aitama sel moel tavakodanikel formuleerida oma isiklikku seisukohta.

Eesti ühinemisel Euroopa Liiduga kerkivad igal juhul esile küsimused liitumise alternatiividest. Alles viimasel ajal on hakatud rääkima sellest, mida tooks Eesti riigile ja ühiskonnale tervikuna kaasa see, kui Eesti mingil põhjusel otsustaks väljajäämise kasuks. Siin on tegemist väljajäämise puhtmajanduslike tagajärgedega. Seni on liitumise/mitteliitumisega kaasnevate tagajärgede kohta

tehtud küllalt vähe süvaanalüüse, mis püüaksid vaadelda majanduslikke protsesse kõige laiemas perspektiivis, s.t. maailma majanduse globaliseerumise kontekstis. Kahjuks on sellise haardega majandusspetsialiste Eestis praegusel hetkel vähe ning nende seisukohad jõuavad harva laiema avalikkuseni.

AJAKIRJANDUSE ROLL JA POSITSIOON

Ajakirjanduse rolli informatsioonivahendajana ning arvamuste väljakujundajana on raske üle hinnata. Arusaadavalt peab see paika ka Euroopa Liidu ja eurodebati puhul. Seejuures, nagu ilmneb seni viimaseks jäänud 1998. aastal avaldatud nn. Kesk- ja Ida-Euroopa Eurobaromeetri uuringutest, omandavad eestlased oma teadmised Euroopa Liidust valdavalt rahvuslikust (oma maa) trükiajakirjandusest. Tervelt 77% küsitletutest mainis siis eestikeelseid ajalehti kui peamisi infoallikaid Euroopa Liidu küsimustes (*Central and Eastern Eurobarometer, 1998, No. 8, Annex Fig. 26*). Hilisemad uuringud on näidanud televisiooni osatähtsuse kasvu, kuid Eesti peamised päevalehed on jäänud ikkagi olulisteks infoallikateks. Näiteks pidas avaliku arvamuse ja turu-uuringute firma *Saar Poll* poolt 2000. aasta mais läbi viidud küsitluse alusel trükiajakirjandust esmaseks infoallikaks Euroopa Liidu küsimustes ikkagi 53% küsitletutest.

Teisalt, nagu näitas muuhulgas ka 2001. aasta juunis *ES Turu-uuringute AS*-i poolt läbi viidud uuring, peavad ajakirjandust olulisemaks infoallikaks just need, kes huvituvad Euroopa Liidu temaatikast, oskavad vastavat informatsiooni otsida ning kelle reaalsed teadmised Euroopa Liidust on paremad (Kaasik 2001). Samas peaks ajakirjandus olema esmase tähtsusega just nendele inimestele, kes pole oma isikliku otsust veel teinud ning kes suure tõenäosusega osutuvad kaalukeeleks referendumil. Need, kelle aramus Euroopa Liidu suhtes (kas siis positiivne või negatiivne) on välja kujunenud, ei tohiks end ajakirjandusel olulisel määral mõjutada lasta (*ibid*). Küll aga võib kahelda selles, kas ka nende teadmised Euroopa Liidust on alati piisavad.

Seoses perspektiiviga, et Eesti tõenäoliselt ühineb EL-iga, lasub Eesti ajakirjandusel moraalne kohustus vahendada eelkõige kahepoolsete suhete ja Euroopa Liidu tulevikuga seotud uudiseid ning püüda arendada ja edendada kohaliku eurodebatti. Eesti tulevikuperspektiividega seotud uudistest on ajakirjandus tihtipeale pööranud tähelepanu isegi vähemolulistele asjadele, näiteks euroametnike poolt antud erinevatele hinnangutele selle kohta, millal võib Eesti liitumine teoks saada. Seejuures on aga nii mõnedki olulised valdkonnad jäänud ajakirjanduse poolt väärilise tähelepanuta. Mainigem siinkohal kasvõi Euroopa Liidu regionaalpoliitika, struktuurifondide ja eriprojektidega seotud või praegusel ajal aktuaalset ajutiselt peatatud läbirääkimispeatükkide tagamaid (näiteks erimeelsusi kalandusküsimustes).

Endine Soome euroteavituse projektijuht Pasi Natri on kirjutanud olukorrast, mis valitses Soome ajakirjanduses vahetult enne liitumisreferendumit, järgmist: “Tegelikult vastas Soome ajakirjandus tavakodanike infovajadustele üsna eeskujulikul moel. Enamgi veel, võib väita, et vahetult enne liitumist oli võimalik koolitada end Euroopa Liidu eksperdiks ainuüksi jälgides igapäevaselt ajakirjanduses ilmunud materjale” (Natri 1998). Isegi kui pidada seda seisukohavõttu liialdatuks, tuleb tunnustada, et olukord Eesti ajakirjanduses on praegu sellisest seisust väga kaugel.

Seejuures, nagu näitavad mitmed erinevad uuringud (teiste seas ka Euroopa Komisjoni Eesti delegatsiooni poolt firmalt *Memo Consult* tellitud uurimus), kajastatakse Euroopa Liitu Eesti suuremates kvaliteetpäevalehtedes (nagu Postimees või Eesti Päevaleht) üsna tasakaalustatult (Palk 2000, Kaasik 2001, lk. 89). Domineerivad neutraalse käsitluslaadiga artiklid ning selgelt positiivse ja selgelt negatiivse ainekäsitluse materjale on üsna võrdsel hulgal. Seevastu nn. kollases pressis rõhutakse märksa sagedamini uudiste negatiivsemale poolele. Samas jäävad Euroopa Liiduga seotud teemad seda tüüpi väljaannetes üsna marginaalseteks ja juhuslikeks.

Ühelt poolt on ajakirjandus väljaandjate ja toimetuste tasandil püüdnud olla Euroopa Liidu küsimustes rõhutatult neutraalne või pigem ettevaatlikult pooldav (v.a. üsna tuntud erandina *Äripäev*). Kuid ka *Äripäev*, mille toimetuse on juba aastaid väljendanud mõõdukalt euroskeptilist hoiakut (mis pole küll otseselt liitumise vastu), on püüdnud oma kommentaariveerge anda võrdselt nii liitumise pooldajate kui ka vastaste kasutusse. Euroskeptitsismi poole kalduvad Eestis küll vaid üksikud suhteliselt piiratuma levikuga maakonna- ja nišilehed (nagu Vooremaa, KesKus ja Lääne-Harju Ekspress).

Teisalt kaldub paljude Eesti ajakirjanduses avaldatud Euroopa Liitu puudutavate uudislugude kontekst pigem negatiivse suunas. Selles ei tohiks siiski näha ajakirjanike erilist skeptilisust Euroopa Liidu suhtes. Kindlasti ei ületa see euroskepsis nende üldist tavapärast skeptilisust mistahes poliitiliste suundumuste suhtes. Arvestada tuleb asjaoluga, et negatiivne uudis on ajakirjanduse jaoks lihtsalt atraktiivsem ning teatud kriitilisuse väljendamine aitab säilitada ajakirjanikul enda “usaldusväarsust”.

Loomulikult ei saa mõningaid Euroopa Liiduga seonduvaid arenguid esitada positiivses kontekstis (nagu Austria juhtum ja hullulehmatõbi või õigemini see, kuidas reageerisid sellele liidu institutsioonid ja liikmesriigid). Kui säärased tendentsid ähvardavad kujuneda pikemaajalisteks, siis kallutavad nad paratamatult Euroopa Liidu imago negatiivsemas suunas. Küllalt sageli on Eesti ajakirjanduses avaldatud Euroopa Liidu alaste artiklite pealkirjad esitatud kunstlikult negatiivses kontekstis, mis ei ole aga vastavuses artiklite neutraalse või positiivse sisuga.

Seega ei saa Eesti ajakirjandust pidada Euroopa Liidu vastaselt meelestatud jõuks. Samas alahindab Eesti ajakirjandus enda võimalusi edendada kohalikkude diskussiooni Euroopa Liidu küsimustes, kuna laialt on levinud arusaam, et neutraalsel positsioonil asumine võimaldab tal täita oma rolli ühiskonna “vahi-koera” ja “neljanda võimuna”. Olukorras, kus ajakirjandust mõjutavad liigselt kommertshuvid ning paljud ühiskondlikult olulised teemad leiavad Eesti ajakirjanduses niigi ebaadekvaatset kajastamist, on see mõneti kahetsusväärne (Vihalemm *et al* 1997, lk. 239–240). Et Eesti trükiajakirjandus kuulub välismaistele omanikele, pole suuri lootusi, et selles osas lähitulevikus suured muudatused toimuma hakkavad.

MIS ISELOOMUSTAB DEBATI PRAEGUST SEISU?

Kahjuks on paljud eelmisele perioodile iseloomulikud probleemid omased samuti eurodebati praegusele arengujärgule. Küllalt suure osa avalikkuse ja seejuures ka ajakirjanike jaoks on Euroopa Liidu temaatika jäänud siiani suhteliselt madala prioriteetsusega teemaks. Nii näiteks pidas 2000. aasta juulis-augustis turu-uuringute firma EMOR poolt läbi viidud küsitluse andmeil 51% inimestest Euroopa Liiduga seotut igavaks ning tervelt 23% vastanutest leidis, et see teema ei huvita neid üldse⁴. Isegi peaminister Mart Laar isiklikult on väljendanud mõtet, et Euroopa Liiduga seonduv pole eriti kõitev teema ning ta mõistab raskusi, mis on seotud selle teema muutmisega tavakodaniku seisukohalt huvipakkuvaks⁵.

Sageli nähakse Euroopa Liiduga ühinemises Eesti uue poliitilise ja majanduseliidi “projekti”, millest tavakodanikud on enamasti kõrvale jäänud või kõrvale jätud (Vetik 2000). Sellise suhteliselt pessimistliku suhtumise levimist toetavad kaudsest ka paljud Eesti majanduseksperdid, kelle hinnangul jõuab Eesti elatustase mistahes arengute korral Euroopa Liidu tasemele alles 25–40 aasta pärast, mustemate stsenaariumite kohaselt aga alles 50–60 aasta pärast (Kirch 2001).

Tegelikult peaks Euroopa Liidu ja Eesti vaheliste läbirääkimiste protsessi ajakirjanduslik kajastamine ideaalis olema ühtlasi ka läbirääkimistel esilekerkinud keeruliste probleemide “tõlkimine” üldarusaadavasse keelde. Paljud ajakirjanikud seisavad probleemi ees, et läbirääkimistega otseselt seotud kõrgetelt riigiametnikelt on väga raske saada selgeid ja ühemõttelisi vastuseid (eriti läbirääkimiste peatükkide lõpliku või ajutise sulgemise ja selle tagamaade osas).

Kriitika infosulu suhtes, mis valitses suures osas Eesti ja Euroopa Liidu vaheliste läbirääkimiste ümber, viis näiteks 2001. aasta suvel Eesti euroläbirääki-

⁴ Eestlaste suhtumine euroliitu paraneb. Eesti Päevalehes, 26. septembril 2002.

⁵ Eesti kodutöö euroliitu astumiseks. Eesti Päevalehes 19. jaanuaril 2001.

miste vaidlusküsimuste avalikustamisele⁶. See oli igati tänuväärne, sest aitas muuhulgas kummutada ettekujutust läbirääkijatest kui Eesti rahvuslike “vääruste mahamüüjatest” ? liiatigi kui tegemist oli taotletavate erandite ja euronormide rakendamise suhtes kohaldatavate üleminekuperioodidega, millega püüti seista just Eesti tootjate ning tarbijate majanduslike huvide eest. Sellest hoolimata näib, et paljud olulised läbirääkimistel esilekerkinud teemad pälviavad ajakirjanduse huvi üsna minimaalselt. Ajakirjanike endi arvates peitub probleemi põhjus selles, et Eesti ametivõimude (eelkõige välisministeeriumi) avalikud suhted on puudulikult korraldatud. Oma osa on siin ka asjaolul, et ülekaalukal enamusel Eesti meediaväljaannetest puudub siiani oma Brüsseli korrespondent.

Ootamatu on seegi, et mõned põhimõttelised küsimused, mis peaksid olema ülimalt olulised, on jäänud Eesti eurodebatis siiani lausa marginaalseteks. Üsna arusaamatu on see, miks pole Eesti poliitikud püüdnud määratleda Eesti rahvuslike huviseid või vähemalt seda, mida kujutavad endast meie ühiskonna põhiväärtused. Seetõttu on igati loogiline, et aeg-ajalt tõuseb Eesti eurodebatis esile jonnakalt lihtne küsimus, mida Eesti ikkagi ootab Euroopa Liidult. Millised on need valdkonnad, mille arendamiseks peame astuma Euroopa Liitu või mida igal juhul kaitsma, kas või väljajäämise hinnaga? Sellele on õigustatult püüdnud tähelepanu juhtida mõned Eesti euroskeptikute “kolmanda laine” poliitikud, näiteks Ivar Raig (vt. Raig 2000). Samas on Ivar Raigi ja Igor Gräzini poolt ellu kutsutud Vaba Euroopa Keskus seni piirdunud üksnes küsimuste püstitamisega, esitamata selget omapoolset visiooni sellest, millised ikkagi peaksid olema Eesti rahvuslikud huvid, mille kaitsmise sildi all tuleks liitumisläbirääkimised katkestada.

Üks võimalikke uut laadi lähenemisviise võiks olla see, kui muuta senise debati rõhuasetusi (ehk parafraseerida küsimust). Eesti Euroopa Liiduga ühinemise eelse eurodebati keskseteks küsimusteks võiksid kujuneda needsamad tänapäeva Eesti ühiskonna valupunktid, mis huvitavad ühtviisi inimesi ühiskondliku hierarhia erinevatel astmetel. Need küsimused peaksid hõlmama tööpuuduse ja kuritegevuse kasvu, rahvastiku vananemise, Eesti elatustaseme tõusu ja oma koha määratlemise küsimust. Avalik diskussioon Euroopa Liidu küsimustes oleks sellisel juhul vajalik just seetõttu, et vastata küsimusele, kas Euroopa Liiduga ühinemine võib aidata Eestil lahendada neid probleeme, millega riik seisab silmitsi nii või teisiti.

⁶ Eesti üleminekuperioodide ja erandite taotlused liitumisläbirääkimistel Euroopa Liiduga (seisuga 1. juuni 2001). Postimehes 6. juunil 2001.

EESTI EURODEBATI „OSAPOOLED“

Euroopa Liidu küsimustes on Eesti peamised poliitilised jõud näidanud üles harvaesinevat üksmeelt. Kui jätta kõrvale Demokraatlik Tööpartei, pole parlamentaarsel tasandil esindatud jõudude seas mitte kedagi, kes vastandaks end selgelt Eesti suundumustele Euroopa Liidu suunal. Ka on kõik taasiseseisvumise järgsed Eesti valitsused seadnud üheks olulisemaks poliitiliseks eesmärgiks teha ettevalmistusi Eesti ühinemiseks Euroopa Liiduga. Seetõttu võibki näida, et Eesti eurodebatt on suurelt osalt kujunenud “mänguks ühte väravasse”, mille puhul puudub arvestatav “vastasmeeskond”.

Tegelikult on vastaspool siiski olemas ning selleks tuleb pidada Eesti ühiskonnast küllalt suurt osa euroskeptiliselt meelestatud inimesi (kes paraku on sotsiaalselt üsna passiivsed) ning üksikuid aktiivsed, kuid erineva taustaga euroskeptikuid. Eelkõige tuleks teha põhimõttelist vahet Euroopa Liidu veendunud vastaste (keda on vahel nimetatud ka europessimistideks) ning mõõdukate euroskeptikute vahel. Viimaste hulka kuuluvad näiteks mitmed literaadid (nagu Jaan Kaplinski ja Tõnu Õnnepalu), aga teatud mõttes ka mõned poliitikategelased. Intellektuaalidest mõõdukad euroskeptikud kerkisid esile aastatel 1996–1997 ning neid võib tinglikult pidada euroskeptikute “esimeseks laineks”. Nemad olid esimesed, kes keeldusid kaasa minemast üldise eufooriaga Euroopa Liidu küsimustes, olukorras kus kogu temaatika oli Eesti rahva jaoks suhteliselt uus ning paljud probleemid esialgu tundmatud. Mõtestatud skeptitsismis võib näha ka Euroopale iseloomuliku dialoogilise traditsiooni jätkamist (vt. Kivimäe 1998). Mõnedki mõõdukatest euroskeptikutest on tunnistanud, et reaalses valikusituatsioonis hääletaksid nad pragmaatilistel kaalutlustel ikkagi pigem Eesti Euroopa Liitu astumise poolt.

Aastatel 1997–1998 aktiveerus ka Eesti euroskeptikute “teine laine”. Need olid põhimõttelised Eesti EL-iga liitumise vastased, kes omandasid oma veendumused juba varasemal perioodil, kuid kes neist aastatest alates on sageli väljendanud oma seisukohti nii ajakirjanduses kui ka omaette raamatulaadsetes väljaannetes. Vastaspool (s.t. valdavalt Eesti poliitilise eliidi eurooptimistlikud esindajad) on tihtipeale suhtunud neisse üleolekuga, pidamata neid väärilisteks diskussioonipartneriteks. Samas on nemadki suutnud tuua Eesti eurodebatti mõned olulised teemad. Näiteks algatas 1999. aasta suvel-sügisel Kalle Kulbok tollaegse Sõnumilehe veergudel Euroopa Liidu Infosekretariaadi pressinõuniku Paavo Palgiga poleemika, mille käigus tõstatati mõningad seni tagaplaanil olnud põhimõttelised küsimused? Euroopa Liidust väljaastumisega seotud juriidilised küsimused, EL-i toetuste väidetav ülemäär jne. See näitab veelkord, et eurooptimistid ei tohiks karta oponentidega vaidluse laskumist, sest see võimaldab neil välja tuua aspekte, millele pole seni piisavalt tähelepanu pööratud ning samas aitab neil endil selgemini formuleerida oma seisukohti.

Praegu võib aga rääkida juba Eesti euroskeptikute “kolmandast lainest”, mis on seotud eraülikooli Akadeemia Nord juurde moodustatud uurimiskeskuse *Vaba*

Euroopa ümber koondunud inimestega. Uurimiskeskuse tegevuses on mõningat analüütilist potentsiaali. *Vaba Euroopa* skeptikute meelisseisukohaks on raudse järjekindlusega korratav väide, et liitumisläbirääkimiste tempo tuleb maha võtta (õigemini läbirääkimised peatada), selleks et paremini kaitsta Eesti rahvuslikke huvisid. Seega on rõhuasetus siirdumas eksistentsiaalsete probleemide juurest pigem instrumentaalsete küsimuste suunas.

Praegusel ajal pole Eesti poliitilises süsteemis realselt esindatud parteide seas paraku ühtki tõsisemalt võetavat jõudu, kes oleks Euroopa Liidu vastaselt meelestatud. Euroskeptikud (õigupoolest europessimistid) esindavad parlamendiväliseid jõude, kel pole vähemalt esialgu erilist lootust pääseda parlamenti. Teoreetiliselt võiks isegi mõeldav olla, et sellised jõud pääsevad teatud tingimustel parlamenti, kui mõnel selgelt Euroopa Liitu vastustaval erakonnal õnnestuks enda poole võita kasvõi kolmandik Euroopa Liidu vastaste häältest ning seda "ökonišši" ongi püütud pidevalt täita (näiteks Tuleviku Eesti Erakond, Kristlik Rahvapartei, Iseseisvuspartei, Jüriöölased ja mõned teisedki tänaseks laiali läinud rühmitused). Viimastel aastatel on üritatud korduvalt luua ka teisi poliitilisi organisatsioone, kes on püüdnud end määratleda Euroopa Liidu vastasena, kuid on jäänud tavaliselt sedavõrd marginaalseteks, et pole suutnud täita isegi survegrupi funktsioone. Tavaliselt võib selliste liikumiste ideoloogiast leida mõningaid paremradikaalidele iseloomulikke hoiakuid, kuid ka mõned Eesti vasakpoolse suunitlusega pisiparteid (näiteks juba mainitud Demokraatlik Tööpartei) on kuulutanud end liitumise vastaseks, kuigi mitte kategooriliselt eitavaks, vaid "tsentristlikuks" vastasjõuks (Toomsalu 2001, lk. 84). Selline olukord sarnaneb huvitaval kombel rohkem Saksamaa ja Prantsusmaa kui naabermaade Soome ja Rootsi poliitilisele süsteemile (Hix 1999, lk. 162–163).

Eesti kohalike Euroopa Liidu vastaste suurimaks probleemiks on seni olnud nende organisatsiooniline ja ideeline hajutatuse. Tegelikult on hajutatud ka Euroopa Liidu vastaste liikumiste potentsiaalne sotsiaalne baas, sest Eestis pole ühtki selgepiirilisel eristuvat sotsiaalset gruppi, kelle huve tervikuna liitumine kahjustaks. Eesti euroskeptikute mainet kahjustab seegi, et aeg-ajalt püüavad nendega solidariseeruda teised marginaalsed, madala sotsiaalse renomeega rühmad ja isikud, mõttega toetada Euroopa Liidu vastaseid riiklikul tasemel, milles mõned euroskeptikud nägid katset nendega manipuleerida.

Eestis on viimaste aastate jooksul püütud luua ka mõningaid valitsusväliseid organisatsioone, kes toetavad Eesti liitumist. Nii näiteks loodi mittetulundusühing *Eesti Euroopa Liikumine* juba aastate eest, kuid esimeste uudiskünnist ületavate avalike üritusteni jõudis see alles 2000. aasta keskpaigaks. Hoolimata selliste organisatsioonide suhteliselt madalast "efektiivsusest" ja nende suhtes paratamatult valitsevatest eelarvamustest näib nende tegevus olevat vajalik, et regulaarselt alandada "uudisekünnist" Euroopa Liiduga seotud teabe suhtes. Selliste liikumiste roll on hinnangute lõplikul väljakujundamisel aga ilmselt oodatust mõnevõrra väiksem. Soomes läbi viidud küsitluste põhjal väitsid ai-

nult 5–10% küsitletutest, et nad on omandanud oma teadmised Euroopa Liidu kohta mõne sellise organisatsiooni kaudu (Martikainen 1998, lk. 44).

VÄLJAKUJUNENUD OLUKORRA PÕHJUSTEST

Eesti eurodebatt on olnud juba mõnda aega suhteliselt paradoksaalses seisus. Poliitilisele eliidile näib, et Euroopa Liiduga seotu on juba ammu selgeks räägitud. Samas ei suuda paljud sotsiaalsed grupid ega terved ühiskonnakihid esialgu veel adekvaatselt mõista liitumise reaalsel mõju nende igapäevaelule. Hoolimata sellest, et viimastel aastatel on toimunud positiivsed arengumuutused ning päevakorda on kerkinud pragmaatilised küsimused, on eurodebatt Eesti ajakirjanduses jäänud ikkagi suure osa inimeste jaoks suhteliselt igavaks ning nende igapäevamuredega vähe seotud nähtuseks. Selline suhtumine on loomulikult kahetsusväärne.

Siinkohal tuuaksegi välja mõned olulisemad probleemid, mis seonduvad Euroopa Liiduga ühinemise eelse eurodebatiga ning mida võib tinglikult jagada ühiskonnast ja ajakirjandusest tulenevateks põhjusteks.

Nii-öelda ajakirjandusvälised ehk ühiskonnast tervikuna (osalt ka Euroopa Liidu enda arengust) tulenevad põhjused on järgmised:

- ? Ehkki üksnes emotsionaalseks, kuid siiski oluliseks põhjuseks tuleb pidada ühiskonna hirmu mineviku kordumise ees. Sellist alateadlikku hirmu väljendab kõige paremini tõik, et sageli asetatakse mõtteline võrdlusmärk Brüsseli ja Moskva vahele. Näib, et kõigele vaatamata pole Eesti liitumise pooldajad pööranud piisavalt tähelepanu sellele triviaalseks peetavale probleemile. Seda kinnitavad ka 2001. aasta oktoobris läbi viidud nn. kandidaatriikide Eurobaromeetri (ACEB 2001) küsitluse andmed, kus Balti riigid eristusid teistest Kesk- ja Ida-Euroopa maadest selgelt madalamate toetus- ja usaldusprotsentidega.
- ? Euroopa Liidu teemalises diskussioonis domineerib siiani liigselt protsessi märgiline mõõde (tuttavad vastandused metropol-perifeeria; meie-nemad; suur-väike), mis kohati varjutavad reaalseid probleeme. Eesti ja Euroopa Liidu vahelistes suhetes on Eesti jäänud liiga sageli objekti (teatud kriteeriumitele vastaja, abivajaja jms.) staatusse.
- ? Seni kui pole üheselt selged referendumi toimumise fakt ja tingimused, on enneaegne oodata väga laialdast mitteformaalset diskussiooni Euroopa Liidu küsimustes. Tavakodanikul on sageli välja kujunenud arusaam, et mistahes arengute korral jääb tema ikkagi muutuste objektiks, kel pole peaaegu mingeid võimalusi protsesse mõjutada, küll aga tuleb tal nii või teisiti vastu võtta kõik selle tagajärjed.
- ? Euroopa Liidu alast informatsiooni on väga palju ning selles orienteerumine on muutunud omaette probleemiks. Olukorda on hakatud nimetama ka info-kriisiks või mitte-info-plahvatuseks (*non-information explosion*). Seetõttu peaks Euroopa Liiduga seotud infovajaduste taga olema selgelt väljenduvad

pragmaatiliselt põhjused, tänu millele tekibki reaalne huvi pakutava informatsiooni ja sellega seotud väitluse suhtes. Tavakodanikel, kelle mõjutamiseks eurodebatti peetakse, peab olema mingi ettekujutus sellest, kuidas üks või teine liitumisega seotud protsess hakkab tema elu reaalselt kujundama.

- ? Huvigrupid, spetsialistid ja kolmanda sektori institutsioonid on vähe kaasatud liitumisega seotud probleemide teadvustamisse ja võimalike lahendusvariantide väljatöötamisse. Näib, et “suured huvigrupid” on valmis end kohandama Euroopa Liidu tingimustega, “väikeste huvigruppide” (näiteks väikeettevõtjad, kalurid jms.) huvidest võidakse aga kergesti lihtsalt “üle sõita”.
- ? Probleemide nii ajakirjanduslikku kui ka argiteadvuslikku “haaratavust” mõjutab otseselt liitumisega seotud probleemide komplekssus. Selleks, et mõista mõnd Euroopa Liiduga seotud valdkonda (näiteks siseturu funktsioneerimist), peab tundma ka teisi sellega kaudsemalt seotud põhimõtteid ja praktikaid. Arvestada tuleks ka probleemide n.-ö. tulevikku suunatud kompleksusega. Erinevate põhimõtete rakendamisega kaasneb nn. ülekandefekt (*spill-over*). Integratsioon ühes valdkonnas toob enamasti loogilise tagajärjena kaasa vajaduse ühtlustada seniseid praktikaid ka teistes sellega seotud valdkondades. Ehkki mõnikord on sellised arengud prognoositavad, pole see alati nii.
- ? Probleemide allikaks on kindlasti ka asjaolu, et Euroopa Liidu tulevik on määratlemata, eriti seoses eelseisva laienemisega, mis toob nii või teisiti endaga kaasa institutsionaalse reformi ja mõningate seniste poliitiliste praktikate ümbervaatamise. Võib vist liialdamata öelda, et kuigi Euroopa Liidul on vaieldamatult poliitilist tahet ja ambitsiooni laieneda, on reaalsed pinged laienemise ümber sedavõrd suured, et liit pole hetkel ikkagi valmis võtma vastu suurt hulka uusi liikmeid. Teisalt sunnib ka maailmamajanduse jätkuv globaliseerumine Euroopa Liitu tegema korrekture oma senises väliskaubanduspoliitikas ? näiteks alandavad kokkulepped WTO raames ? , mille kõik tagajärjed ei pruugi samuti olla kuigi kergesti prognoositavad.

Lisaks ülalmainituile tuuakse järgnevalt samuti välja mõned olulisemad ajakirjandusest endast (ehk teisisõnu ajakirjanike motivatsioonist ja ajakirjandusväljaannete omanike huvidest) tulenevad põhjused, mis on samuti otseselt mõjutanud Eesti liitumise-eelse eurodebati sisu ja taset:

- ? Arvestada tuleb asjaoluga, et Euroopa Liidu teema on ajakirjanikele mõneti tülikas teema. Ühelt poolt on tegemist valdkonnaga, mis ei aita oluliselt tõsta konkreetse ajakirjandusväljaande läbimüüki. Samal ajal nõuavad ühiskonna huvid Euroopa Liiduga seotu laialdast kajastamist. Enamgi veel, tänapäeval pole ka paljusid Eesti kohalikke sündmusi võimalik adekvaatselt mõista ilma Euroopa konteksti arvestamata. Sellest hoolimata pole Euroopa Liit siiani saanud ajakirjanikele väga “lähedaseks” teemaks.
- ? Eesti lähenemine Euroopa Liidule on olnud pikem sündmuste ja arengute jada, tervikprotsess, milles on vähe “pommudistena” ajakirjanduses huvi äratavaid pöördelisi sündmusi. See puudutab ka seadusandlike protsesside kajastamist üldisemalt (Lauristin 2001, lk. 21). Samas peaks olema selge

see, et eurointegratsiooniga seonduvad probleemid ei lõpe ka pärast Eesti liikmeks saamist, vaid jõuavad üksnes uuele, senisest isegi mõnevõrra komplitseeritumale tasandile.

- ? Üks olulisemaid probleeme on olnud ka Eesti ajakirjanike ebapiisav spetsialiseerumine Euroopa Liidu küsimustele, mis toob paratamatult kaasa teemade pealiskaudse käsitlemise. Sellise olukorra on osalt põhjustanud ajakirjanduse ebastabiilsusest tingitud ajakirjanike “loomulik” kaadrivoolavus. Paljudel juhtudel on Euroopa Liidu asjades kompetentsele tasandile jõudnud ajakirjanikud meelitatud tööle kõrgetesse riigiametitesse (eelkõige välisministeeriumisse) või erafirmade ja riiklike institutsioonide pressiesindajateks ning avalike suhete nõunikeks.
- ? Euroopa Liidu puhul on üheks probleemiks olnud ka käsitluslaadi valik: senine käsitlus on olnud reeglina kas liiga detailne (keskendudes laiemast kontekstist väljarebitud üksikutele probleemidele; näiteks suhkrumääri) või liiga üldine ja ebakonkreetne, mistõttu ei suudeta praegu enam laiemat huvi äratada.
- ? Pealiskaudsest käsitlusest on tingitud ka teatav “lugejavaenulikkus”, raskepärasmus ning vähene seostatus ajakirjanduse sihtauditooriumi igapäevaprobleemidega. Probleeme on põhjustanud ka asjaolu, et ajakirjanikud kasutavad võõrandunud “eurokeelt” liiga palju.
- ? Lisaks eelnevale on ajakirjanduse eurodebatis kujunemas üheks olulisemaks põhimõtteliseks probleemiks ka diskussiooni hajutatuse. Nii informatsiooni vahendamine kui ka põhimõtteline väitlus on hajutatud nii ajas kui “ruumis” (erinevate meediaväljaannete vahel). Seetõttu saabki paljude probleemide olemusest mingi ettekujutuse alles siis, kui jälgida erinevaid meediakanaleid pikema aja jooksul. See aga eeldab diskussiooni seisukohalt väga selge motivatsiooni olemasolu. Probleem on tegelikult laiem ning puudutab ajakirjanduslikke diskussioone ning ka mõningaid pikema aja vältel lahti hargnevaid ühiskonna seisukohalt olulisi skandaale üldisemalt.

Kindlasti kõneleb Eesti eurodebati kohatine loodus ebapiisavast kommunikatsioonist riigorganite ja laiema avalikkuse vahel. Reformide läbiviimine eeldab nii või teisiti avalikkuse mõttemaailma muutmist ning see omakorda teatava konsensuse loomist ühiskonnas. Kõige otstarbekam on neid eesmärke saavutada, kasutades mõlemasuunalist, kindlate sihtgruppide huvide ja vajadustega arvestavat kommunikatsiooniprogrammi. Loomulikult vahendatakse teavet ning diskussioon toimib oma elementaarsel tasandil ka ilma sellise programmita, kuigi märksa väiksema efektiivsusega ning sel puhul ei saa välistada ka võimalikke tagasilööke. Seetõttu on loomulik, et olukorras, kus nii informatsiooni leviku eest vastutavad riigiametnikud kui ka ajakirjanikud on hoidnud pigem madalat profiili, pole Eesti avalikul arvamusel õnnestunud luua Euroopa Liidu küsimusi puudutava suhtes kuigi laia konsensust

KOKKUVÕTTEKS

Mida võiks Eesti ajakirjandus ja informatsiooni leviku eest seisvad ametkonnad, aga ka Eesti ajakirjanikud ja meediaväljaanded teha, et parandada Euroopa Liidu ajakirjandusliku kajastamisega seotud olukorda ning eurodebati taset? Konkreetsemal käsitlemisel ilmneb, et sageli on ajakirjanikud nendele probleemidele mõelnud ning jõudnud ka rakendamisväärtete lahendusvariantideni. Siinkohal tuuaksegi ajakirjanike ja spetsialistide poolt välja pakutud olulisemad lahendusvariandid:

- ? Eelkõige ilmneb, et väga vajalikuks osutuksid konkreetsed euroteadlikkust käsitlevad uuringud, mis peaksid välja selgitama olulisemad “valged laiud” eestlaste Euroopa Liidu alastes teadmistes. Siiaamaani on uuritud peamiselt inimeste subjektiivset hinnangut iseenda “informeeritusele”, mis ei anna reeglina tunnetusliku väärtusega informatsiooni. Sellised uuringud (kombineerituna infovajaduse uuringutega) aitaksid pikemas perspektiivis kontsentreerida Euroopa Liiduga seotud teavitustegevuse just neile valdkondadele, kus reaalsed teadmised on kõige väiksemad.
- ? Tuleks välja töötada konkreetselt formuleeritud ja eesmärgile suunatud süstemaatiline ajakirjandusliku tegevuse üldprogramm (näiteks Riigikantselei Euroopa Liidu Infosekretariaadi poolt). Seda programmi aitaksid läbi viia konkreetsed meediaprojektid, mille on välja töötanud spetsialistid. Sellised projektid kuulutatakse välja konkursi korras ning ajakirjandusväljaanded ja meediakanalid osaleksid neid üksnes “alltöövõtjatena”.
- ? Meediakanalite ja väljaannete juures tuleks välja õpetada spetsiaalne “eurokaader” (Euroopa Liidu teemale spetsialiseerunud ajakirjanikud). Olukorra paranemisele peaks aitama kaasa ka see, kui kõik olulisemad meediaväljaanded saaksid luua korrespondentide võrgu Brüsselis.
- ? Senisest efektiivsemalt tuleks toetada euroskeptikute, aga ka kolmanda sektori teiste institutsioonide tegevust. Toetus oleks avalik eelkõige selleks, et sünniks reaalne dialoog ning liitumise pooldajatel oleks võimalus saada kiiret, adekvaatset tagasisidet. See aitaks omakorda tuua selgemalt välja eurodebati “kuumad” teemad.
- ? Eesti eurodebatti tuleks senisest laialdasemalt kaasata spetsialiste (eelkõige majandus- ja sotsiaalteadlaste hulgas). See omakorda eeldaks, et ajakirjanikud sekkuksid senisest aktiivsemalt eurodebatti ja ütleks teatud juhtudel selgemalt välja ka oma isiklike seisukohti. Välja peaksid kujunema ka sõltumatud analüüsikeskused (mn. *think tank*’id), kes oleksid võimelised tegutsema erapooletute, kuid samas asjatundlike ekspertidena Euroopa Liiduga ühinemisega seotud üksikküsimustes. Arusaadavalt ei saa ajakirjanikud olla ekspertideks kõigis sellistes valdkondades.
- ? Tuleks oluliselt parandada ministeeriumite (eelkõige läbirääkimisi otseselt kureeriva välisministeeriumi) senist teavitustegevust, laiemas mõttes muuta läbirääkimiste protsessi senisest “läbipaistvamaks”. Liatigi situatsioonis,

kus riigiorganite-poolne informatsiooni pakkumine peaks tasakaalustama meedia kommertsialiseerumisest tulenevat ajakirjanduse infovaliku teatavat "erapoolikust" (Raudla 2001, lk. 83).

Ehkki ajakirjanikud on esitanud suhteliselt palju pretensioone just välisministeeriumi suhtes, pole ka teised otseselt eurointegratsiooniga tegelevad ametkonnad (eelkõige Eurointegratsioonibüroo ja läbirääkimisi ettevalmistavad ministeeriumid) suutnud oma avalikke suhteid vajalikul tasemel korraldada. Ühe varasema (2000. aasta mais) firma *Saar-Poll* poolt läbi viidud uuringu kohaselt pidas valdav enamus Eesti elanikest (68%) Euroopa Liidu küsimustes kõige usaldusväärsemaks institutsiooniks tollast presidenti (konkreetselt Lennart Meri isikut, kelle "usaldusväärsus" Euroopa Liidu küsimustes on kandumas üle ka Arnold Rüütlile), samal ajal kui läbirääkimistel osalevate ametnike (kes peaksid olema liitumisega seotud küsimustes kõige kompetentsemad) pidas usaldusväärseks vaid 50% ja Eurointegratsioonibürood kõigest 42% küsitletest. Sellist olukorda ei saa ilmselgelt normaalseks pidada. Samas on selge, et läbirääkimistega seotud informatsiooni jagamine oli ja jääb mõneti delikaatseks teemaks, tulenedes läbirääkimiste protsessi konfidentsiaalsusest ning vajadusest kaitsta Eesti positsioone läbirääkimistel (Streimann 2001, lk. 27).

Kõige olulisemal määral muudaks Eesti liitumise-eelse eurodebati sisu ja taset siiski see, kui Eesti valitsus kuulutaks selgelt ja ühemõtteliselt välja referendumi toimumise aja ning tingimused. Seejärel formeeruksid ka liitumise pooldajaid ja vastaseid koondavad katusorganisatsioonid, kes hakkaksid koordineerima vastavat teavitus- ja propagandategevust. See aitaks omakorda ülal hoida diskussiooni taset ning seisaks hea sellegi eest, et debati käigus leiaksid käsitlemist kõik Eesti seisukohalt olulised küsimused. Vaid nii jõuaks Eesti tavakodanik arusaamisele, et ta ei ole üksnes liitumiseelsete ja -järgsete protsesside objekt ning et Eesti ühinemine või Euroopa Liidust väljajäämine oleneb tegelikult otseselt ka üksikisiku tahtest. Euroopa Liidu eelmise (1995. aasta algul aset leidud) liitumise-eelne kogemus näitas, et ka nendes maades hakkasid inimesed pöörama Euroopa Liiduga seotud küsimustele tõsisemat tähelepanu seda enam, mida lähemale jõudis referendumi kuupäev. Pole põhjust oletada, et see võiks olla Eesti puhul teisiti. 2002. aasta alguseks, mil valmis käesoleva töö tekst, oli Eesti jõudnud küllalt lähedale, et leida lahendusi kõigis referendumi korraldamisega seotud küsimustes.

KIRJANDUS

Avaliku teenistuse ja meedia vaheline efektiivne kommunikatsioon: Sigma kogumik, nr. 9. – Pariis: Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon 1996, 57 lk.

Central and Eastern Eurobarometer No 8: Public Opinion and the European Union (10 countries survey): March 1998. European Commission 1998.

Hix, S. The political system of the European Union. – Basingstoke, New York: Macmillan 1999 XX, 427 lk.

Kaasik, S. Ajakirjanduse võim ja vastutus – Euroopa Liit ja Eesti avalik arvamus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2001, lk. 82–95.

Kirch, A. Kolm pikka sammu kapitalismi teel. Luup 2001, nr. 12, lk. 28–29.

Kirch, A, Kirch, M. National and European Identities: The View from Estonia – National and European Identities in EU Enlargement: Views from Central and Eastern Europe. Ed. by Petr Drulak. Prague: Institute of International Relations 2001, lk. 129-143.

Kirch, M, Tohv, E, Vaarja, J. Sotsiaalsete gruppide nägemus Eesti ühinemisest EL-iga fookusgruppide intervjuude baasil – Eesti Euroopa Liidu lävepakul. Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus 1998, lk. 114–130.

Kivimäe, M. Euroskeptitsismi ideeajaloost eesti kultuuris 20. sajandil: probleemiseade – Eesti Euroopa Liidu lävepakul. Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus 1998, lk. 131–156.

Lauristin, M. Kas oskame ja tahame kasutada uue meedia võimalusi demokraatia edendamiseks. Riigikogu Toimetised 2001, nr. 3, lk. 21–26.

Martikainen, K. Civil movements slow to react : Finns placed their trust in opinion-leaders and media.– The Fast Lane to Europe: Public information on the EU in Finland 1992-1997. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs, 1998, lk. 35–44.

Mereste, U. 2001. Euroopa Liitu – hästi läbimõeldud poliitilistel kaalutlustel! – Eurosild 1. Tallinn: Perioodika, lk. 20–37.

Natri, P. EU referendum – A challenge for the state administration: Finland Information on European Integration in 1993–1994. – The Fast Lane to Europe: Public information on the EU in Finland 1992–1997. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs 1998, lk. 8–19.

Nutt, M. Miks Eesti pürgib Euroopa Liitu?: Kas Eestil on võimalus jääda iseseisvaks väljaspool Euroopa Liitu? Riigikogu Toimetised 2001, nr. 3, lk. 76–80.

Ojuland, K. Estonia's costs and benefits of joining the European Union – Revue Baltique 1998, nr. 11, lk. 5–10.

Palk, P. Kriitika asemel arvamuskujundus. Postimees 4. aug. 2000.

Raig, I. Mida taotleb Eesti Euroopa Liidult? Äripäev 1. dets. 2000.

Raudla, H. Heast ja halvast propagandast. Riigikogu Toimetised 2001. nr. 4, lk. 76–83.

Raudsaar, M. Eestist ja Euroopa Liidust. Akadeemia 1995, nr. 3, lk. 478–487.

Saar, A. Euro-Barometer and Estonian experiences: European Union and enlargement – attitudes in Estonia. – Society, Parliament and Legislation: The Role of Socio-Economic Studies and Parliamentary Information and Research Services in Legislation – in the context of EU enlargement. Tallinn: Department of Economic and Social Information of the Chancellery of the Riigikogu 1999, lk. 53–57.

Streimann, A. Eesti ja Euroopa Liidu ühinemisläbirääkimised – areng, probleemid, perspektiivid. Tartu 2001, Euroopa Kolledži loengud, nr. 9, 31 lk.

Talts, M; Kirch, A. Eesti ja Euroopa Liit: poolt ja vastu eesti ajakirjanduses. Akadeemia 1998, nr. 1–2, lk. 3–21, 227–245.

Talts, M. Eurodebatist Eesti meedias: probleemid ja osalejad – Riigikogu Toimetised 2000, nr. 2, lk. 151–162.

Toomsalu, T. Eesti euroskepsis: sisepoliitiliste arengute mõjurid – Riigikogu Toimetised 2001, nr. 3, lk. 81–84.

Vihalemm, P, Lauk, E, Lauristin, M. Estonian media in the process of change – Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Postcommunist Transition. Tartu: Tartu University Press 1997, lk. 227–240.

Vetik, R. Eesti inimareng ja Euroopa Liidu perspektiiv. Eesti inimarengu aruanne. Tallinn: UNDP 2000, lk. 8–12.

Vetik, R. Euroopa Liit ja Eesti avalik arvamus – Euroopa Liit ja Eesti avalik arvamus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2001, lk. 96–103.

Veebileheküljed:

<http://www.ies.ee> (Eurouuringute Instituut)

<http://www.saarpoll.ee> (avaliku arvamuse ja turu-uuringute firma *Saar Poll*)

<http://www.elis.ee> (Riigikantselei Euroopa Liidu Infosekretariaat)

<http://www.riigikogu.ee/rva/rito3/artiklid/53aarma.htm> (Aarma, Olev. Riigikogu arutelu “Eesti ettevalmistused liitumiseks Euroopa Liiduga”)

http://europa.eu.int/comm/dg10/epo/aceb20011_summary.pdf (Euroopa Liidu kandidaatmaade 2001. aasta Eurobaromeetri uuringu esialgsed tulemused).